

Konsensuální násilný sex jako citlivé téma dotazování?¹

LUCIE ŠPRÁCHALOVÁ

JIŘÍ BURIÁNEK²

Filozofická fakulta Univerzity Karlovy

Consensual violent sex as a sensitive topic in surveys?

Abstract: The paper focuses on the extent to which the BDSM topic can be considered as sensitive. Nevertheless, two-thirds of respondents from a representative sample of Czechs were willing to answer the block of questions on this subject. The willingness was slightly lower only in the oldest people and a slightly higher in individuals preferring to take risks and to tolerate violation of norms; the overall willingness to answer the questions was, however, quite high in all categories. There was no strong evidence of either a link to a specific attitude or a more general tendency to choose „do not know“ answers. The potential controversy of the subject seems to be offset by the management of impression: Czechs tend to present themselves as liberal and open, especially in the field of sex. This gives a fairly good chance to further empirical research in this area.

Keywords: sensitive questions, consensual violence, sex, questioning techniques

Úvod

Některá témata sociologického zkoumání jsou natolik exkluzivní, že vyvolávají pochyby o tom, zda je vůbec možné je zkoumat pomocí standardních dotazovacích postupů. Patří sem mimo jiné i tematika konsensuálního násilí, což v akademické praxi dokazují i rozporuplné reakce našich vědeckých kolegů. Nic na tom, že se jí v posledních letech dostává větší pozornosti, i když kriminologický aspekt zatím zůstává poněkud zastíněn. Konsensuální násilný sex se od domácího násilí zásadně odlišuje (Jozífková, 2013; Pa, 2001): v nežádoucím a trestně stíhatelném partnerském sexuálním násilí typu znásilnění nalézáme oběť, která je nucena k sexuálním aktivitám proti své vůli a pro niž nabývá tento typ intimního teroru (Johnson, 2008; Ševčík & Špatenková, 2011; Pikálková et al., 2015) jednoznačně traumatizujícího rázu.

Naproti tomu konsensuální sadomasochistický sex (často pro zjednodušení zahrnutý do skupiny sexuálních aktivit pod názvem BDSM³) nutně nemusí působit ani jednomu ze zúčastněných újmu či nepříjemné pocity. Předpokládá to ovšem dodržení několika základních pravidel definovaných v rámci BDSM (Williams et al., 2014). Obvykle se klade důraz na:

- konsensus zúčastněných osob počítající s možností kdykoli aktivity zastavit,
- vědomí rizik pramenících z postupů, během nichž dochází k fyzickému násilí,

1 Projekt FF UK je podporován grantem GAČR 18-23940S (2018 - 2020) Partnerské násilí: diferenciacie jeho pod-
mínek, měření a hodnocení.

2 Případnou korespondenci zasílejte na e-mailovou adresu: jiri.burianek@ff.cuni.cz.

3 BDSM = Bondage, Discipline (BD), Dominance, Submission (DS), SadoMasochism (SM) (např. in Harviainen, 2011).

- zajištění co nejvyšší míry bezpečí v podobě eliminace trvalých či dlouhodobých následků tohoto počinání,
- kombinaci těchto praktik s následným „opečováním“⁴ jedince sexuálně submisivního.

Z BDSM zásad vyplývají již zmíněné nepopíratelné rozdíly těchto dvou forem násilí. Většina laické veřejnosti je sice nemusí znát, ale může vycházet z explicitního předpokladu konsensu, který garantuje základní míru legitimacy. Riziko v podobě překračování stanovených a předem domluvených hranic přirozeně není zanedbatelné. Viktimizace osob zapojených do BDSM aktivit se sice jako výzkumné téma objevilo již počátkem tisíciletí, nicméně i v budoucnu si zaslouží zvýšenou pozornost (Holt, 2016; Pitagora, 2016). Protože neustávající popularizace v médiích přispěla ke změně společenského vnímání této oblasti, která je postupně brána jako něco „normálního“ (Hanna, 2001, s. 243–244; Weiss, 2006), dochází konsekvantně ve vývoji společnosti k dekriminlizaci, detabuizaci a destigmatizaci⁵ sadomasochismu jako sexuální preference či praktik zahrnutých do běžného partnerského sexu. Přesto jde o téma přinejmenším lehce kontroverzní, takže se nabízí úvaha, nakolik jsou otázky na toto téma citlivé, zda samo téma neodpuzuje nebo neirituje část oslovených respondentů (Chylíková, 2011). Samozřejmě zde uvažujeme o běžné populaci, nikoli o dotazování členů komunit nebo určitých skupin občanů.

Jelikož jsme dostali příležitost k zařazení bloku otázek na BDSM do omnibusového šetření, získali jsme tím možnost zjistit, kolik respondentů se rozhodne tuto část dotazníku vyplnit. Míra zájmu o blok těchto otázek může sloužit jako indikátor citlivosti tématu, jakkoli by bylo možno přistoupit k problému i z opačné strany. Znamenalo by to ptát se, koho takové téma zajímá, nakolik je atraktivní. Ve společnosti samozřejmě můžeme očekávat jak výskyt konzervativních puritánů, tak i všemu otevřených liberálů. Ve vztahu k otázkám spojených se sexem lze pak předpokládat, že zájem bude obecně spíše vyšší.

Námět na rozlišení citlivosti tématu a citlivosti otázek nabízí van Meter (2000), jde arciť vždy o vztah ke kontextu dotazování. V tomto ohledu navazujeme i na úvahy Barnettové (1998), která rovněž zdůrazňuje kontextuální rozměr celé záležitosti. Citlivost nepředstavuje stálou vlastnost tématu, záleží spíše na situaci či roli konkrétního respondenta. Zatímco pro některé skupiny lidí může být daná otázka citlivá, u jiných tomu tak být nemusí. Její výzvu k empirickému ověření míry citlivosti tématu pro konkrétní respondenty chceme v tomto článku přijmout.

Na druhé straně můžeme oprávněně předpokládat i to, že do hry vstupuje i celková ochota a motivace odpovídat, že tedy o téma vlastně vůbec nejde. Blok našich otázek byl zařazen až na konec dotazníku a celý rozhovor byl poměrně dlouhý. Hypoteticky by mělo platit, že lidé s vyšším podílem vyhýbavých odpovědí typu „nevím“ projeví o inkriminovaný blok dotazů menší zájem. U těch, co se rozhodli odpovídat, bychom pak čekali i vyšší míru ochoty k vyjádření názoru v příslušném bloku.

U nových výzkumných témat výzkumník nemůže spoléhat na empirickou evidenci, musí se opřít o intuici a o sociologickou imaginaci. V daném případě jsme se nutně museli obávat toho, že odpoví jen menší část oslovené populace a že to budou jen specifické skupiny respondentů (lidé mladší, vzdělanější, liberálně orientovaní). Čtenáře v tomto ohledu nehodláme napínat: **tento blok otázek se rozhodly vyplnit dvě třetiny respondentů a neprojevila se nějaká výraznější selektivita v přístupu k němu z hlediska sociálního postavení** (kromě menšího zájmu nejstarších respondentů). Samotné téma se tak ukázalo jako méně citlivé, což kromě následující metodologické analýzy svědčí pro meritorní závěr v tom směru, že v české společnosti zřejmě nejde o tabuizované téma, které v sobě nese dokonce určitou atraktivitu. Respondenti přitom nemohli vědět, zda budou následovat přímé otázky na

4 Aftercare = následná péče po BDSM aktivitách – s cílem vrátit jedince do klidového stavu před těmito aktivitami – zahrnující evaluaci předešlých aktivit (Holt, 2016).

5 V České republice je ovšem sadomasochismus stále ještě řazen mezi poruchy sexuální preference.

jejich osobní zkušenosti či preference. Ty jsme ovšem nekladli, zčásti právě z toho důvodu, že přímý dotaz by byl jistě citlivější, než samo téma. Nelze ale vyloučit ani to, že část respondentů pod vlivem množství dříve absolvovaných výzkumných rozhovorů počítá s možností vyhnout se odpovědi až u otázky, která půjde na kořen věci.

Teorie citlivých otázek

Za citlivé otázky považují výzkumníci ty na první pohled příliš osobní, intimní, důvěrné, zahanbující či jinak kontroverzní, stigmatizující nebo ohrožující (Chylíková, 2011; Vinopal, 2008). Ochota respondentů dát na ně pravdivou odpověď se přitom různí podle jejich aktuální situace a podle kontextu dotazování (Tourangeau & Yan, 2007). Tourangeau, Rips a Rasinski (2000, s. 261) považují citlivé téma za takové, které v respondentech probouzí jednak tendence k sociálně desirabilnímu odpovídání, dále tendence k odmítnutí podat odpověď, a nakonec obavy z prozrazení citlivých údajů dalším subjektům. V podstatě může jít o tři různé situace.

V prvním ohledu zasahujeme otázky (nebo témata), která jsou považována za **dotěrné** (*intrusive*), protože jsou všeobecně považovány za privátní záležitosti, na které se v dané kultuře prostě neptáme. Citlivost je zde vlastností celé otázky, nikoli jen vybraných variant odpovědí, a ochotu respondenta pravdivě odpovídat zřejmě situační aspekt dotazování příliš neovlivňuje (Vinopal, 2009b). Druhý význam citlivosti spočívá v **hrozbě odhalení**: problematické jsou otázky, které v respondentech vzbuzují obavy z následků toho, že se jejich pravdivou odpověď (může jít o některou z nabízených variant odpovědi) dozví třetí strana. Citlivá není otázka sama o sobě, ale pouze ty odpovědi, z nichž vyplývá možné riziko založené na tom, zda je respondent nositelem nějaké nežádoucí vlastnosti. V této souvislosti se často uvádí zejména přítomnost tazatele a dalších osob během dotazování (Tourangeau & Yan, 2007). Třetí pojetí spojuje citlivost se **sociální desirabilitou**. Koncepce sociální desirability figuruje zejména v kontextu sociální psychologie jako „tendence popisovat sám sebe pozitivním způsobem“ (Paulhus, 2002, s. 49). Tato tendence vnáší do odpovědí systematickou chybu (*social desirability bias*), obvykle směrem k podpoře běžně uznávaných společenských norem či standardů. Tato tendence může být posílena strachem z odhalení.

Stručné vysvětlení nabízí Groves (2004, s. 436): „Sociální desirabilita odráží mínění lidí o tom, že společnost oceňuje jednotlivé vlastnosti rozdílně. Některé atributy jsou lidmi, resp. sociálními normami hodnoceny negativně (sprosté chování, chudoba, kriminální chování, nadužívání alkoholu nebo užívání drog), jiné jsou společností naopak oceňovány.“ V kriminologickém výzkumu ovšem může nastat potíže v situaci, kdy je „žádoucí“ nejen nepřiznávat deviace, ale pro někoho naopak ukazovat se jako drsný delikvent (to je naše zkušenost z výzkumů delikvence mládeže). Za klasický způsob omezování faktorů citlivosti bývá považován princip anonymity, mnozí autoři však dodávají, že jde o obecnější problém důvěry v to, že se o postoji nedozví někdo další (Rasinski et al., 1999; Tourangeau, Rips, & Rasinski, 2000). V našem případě musíme uvažovat především o variantě první, tedy o citlivosti tématu. Pokud by platila, měla by být ochota odpovídat nízká (Vinopal, 2009a). Nelze ovšem vyloučit ani paradoxní efekt v rámci přístupu třetího, kdy se respondentům může zdát nežádoucí projevit stud, a naopak stojí na pozici, že „v oblasti sexu nám nic není úplně cizí“.

Utilitaristicko-racionální pohled předpokládá, že respondent zkresluje odpověď až v závěrečné fázi rozhodovacího procesu (podrobněji např. Vinopal, 2009a), že si je této skutečnosti vědom a že editace odpovědi v sociálně žádoucím směru je nějak kontrolována. Tourangeau a Yan (2007) však upozorňují na to, že formulace odpovědi může mít zčásti automatizovaný charakter (jakožto jistá paralela kognitivně jen málo komplikovaného lhaní v každodenním životě). Zkreslování odpovědí by z tohoto pohledu bylo motivované spíše snahou vyhnout se negativním pocitům (vina, zahanbení) a

mělo spíše impulzivní a emocionální povahu (Tourangeau, Rips, & Rasinski, 2000).

Paulhus (2002) ve snaze nabídnout psychologické vysvětlení pro dva faktory opakovaně odhalované v již existujících analýzách škál pro měření sociální desirability rozlišil sebeklam (*self-deception*) a management dojmů (*impression management*) jako dvě odlišné formy sociálně žádoucího odpovídání. Sebeklam by v tomto pojetí nebylo možné eliminovat zárukou anonymity. V konceptu sebeklamu bylo možno dále rozlišit složku přehánění (*enhancement*) jako zveličování pozitivních a popření (*denial*) jako popírání negativních vlastností (Paulhus & Reid, 1991). Paulhus ovšem nakonec pracuje pouze se dvěma faktory, z nichž každý zahrnuje jak vědomý, tak nevědomý aspekt. První faktor představuje egoismus (*egoistic bias*), jenž odpovídá tendenci zveličovat své intelektové vlastnosti, sociální postavení či jiné úspěchy. Druhým faktorem je moralismus (*moralistic bias*), který naopak reprezentuje sklon k upozaďování deviantních rysů a k posilování představy o prosociálním charakteru osoby. Nevědomé aspekty egoismu i moralismu autor považuje za osobnostní rysy, které se projevují univerzálně. Naproti tomu vědomá složka v podobě managementu dojmů spíše reaguje na aktuální stimuly, a je tedy velmi citlivá na situační vlivy.

Pro náš problém je zřejmě důležitější koncept vytváření dojmu, nelze ovšem vyloučit ani prvek egoistického zvýraznění pozitivní vlastnosti, tedy tolerance vůči sice nestandardním, ale poměrně módním sexuálním praktikám. Situace je ovšem specifická tím, že respondent se v rozhovoru sám mohl rozhodnout, zda chce pokračovat v inzerovaném tématu: fakticky tím přiznal, zda téma pro něj je či není citlivé (nemusel to ovšem zdůvodňovat: přesto soudíme, že variantu odmítnutí mnozí mohli chápat jako přiznání vlastního problému, konfliktu hodnot, apod.).

Data a použité proměnné

Náš příspěvek stavíme na údajích z nedávného šetření postojů české veřejnosti z roku 2017. Omnibusový výzkum FF UK (podpořený schématem UK PROGRES Q 15), realizovalo Centrum pro výzkum veřejného mínění, Sociologický ústav AV ČR, v.v.i., v době od 17. do 27. listopadu 2017. Kvótní výběr pracoval se znaky kraj (NUTS 3), velikost místa bydliště, pohlaví, věk, vzdělání a je reprezentativní pro obyvatelstvo ČR ve věku od 18 let. Z výběru 1110 osob bylo získáno 956 dotazníků v rámci standardizovaného face-to-face rozhovoru. K popsání datového souboru se vážou všechna dále prezentovaná data.

Výhodu tohoto omnibusového šetření představuje zařazení několika baterií zkoumajících osobnostní charakteristiky našich respondentů. Vzniká tím možnost překročit horizont analýzy vlivu základních parametrů sociálního postavení a testovat přece jen o stupínek složitější modely. Psychologické proměnné⁶, které budou použity jako prediktory postojů, byly rekonstruovány cestou explorační faktorové analýzy.

Otázka na rozhodování o tom, zda respondent bude v závěru dotazníku ochoten odpovídat na téma konsensuálního partnerského násilí, zněla takto:

„V závěrečném bloku otázek bychom se rádi zeptali na některé další souvislosti, pokud jde o spojení tematiky sexu a násilí. Půjde sice především o Vaše názory, a ne o osobní zkušenosti či zážitky, přesto chápeme, že pro mnoho lidí může být toto téma nepříjemné nebo nevhodné pro rozhovor, jaký právě vedeme. Proto Vám nabízíme možnost tento blok otázek přeskočit nebo ho kdykoliv opustit.“

6 Dva bloky otázek vycházely z položek testu Big Five. Ten sice rovněž využívá principu sebehodnocení respondentem, ovšem podmínky sběru v našem případě nemohly být zcela standardní. Proto s nimi také pracujeme pouze jako s dílčími dimenzemi, a naopak neusilujeme o postižení nějakého typu osobnosti respondenta.

PP1 „Můžeme pokračovat v dotazování?“ Ano, 1 => pokračujte na PP.2
ne?“ 2 => pokračujte na str.16

V první třetině rozhovoru plnila funkci prvního přiblížení k tématu následující baterie položek, na kterou odpovídali všichni:

„Vrátíme se ještě k často diskutovanému problému násilí ve společnosti. Mohl/a byste ohodnotit, které z následujících forem jednání byste považoval/a za jasné, zřetelné násilí?“

- a) Dítě dostane od rodičů výprask např. páskem, prutem, holí.
- b) Někdo někomu vyhrožuje, že mu fyzicky ublíží.
- c) V partnerské hádce padne facka.
- d) Jeden z partnerů si vynutí sexuální styk, i když ten druhý nechce.
- e) Partneři ve svém sexuálním vztahu uplatňují dobrovolně, po vzájemné dohodě praktiky jako svazování, bití, vzájemné poškozování.
- f) Provozování boxu, bojových sportů, apod. “

Položky tohoto bloku můžeme s jistou opatrností brát i jako hrubé indikátory postoje. Předpokládáme, že pokud je něco považováno za násilí, jeví se to současně jako méně přijatelné z normativního hlediska: u položek a) a c) jsme totiž v dřívější analýze našeho souboru (Buriánek, 2018) našli signifikantní korelace ke konkrétním otázkám na nepřijatelnost takového chování (např. u trestání dětí vychází Kendallovo tau 0,321, $p < 0,01$; vzájemná korelace mezi přijatelností trestání dětí a násilných konfliktů mezi partnery dosahuje hodnoty 0,566). U zbývajících položek ovšem takový důkaz podat nemůžeme. Zřejmě pak nemá smysl něco takového ani předpokládat u posledních dvou, neboť v mnoha sportech je kupříkladu násilí legitimizováno natolik, že i když má třeba docela brutální formu, sotva ho respondenti označí jako nepřijatelné. Otázku, zda jde o dvě různé formy legitimacy, jsme diskutovali v jiném textu (Buriánek & Špráchalová, 2018).

Protože vyšší citlivost položek se projevuje tím, že (a) otázka generuje více chybějících odpovědí, a (b) validita hodně závisí na použité technice sběru dat (Tourangeau, Rips, & Rasinski, 2000, s. 263), mělo by platit, že senzitivní otázky vykazují zpravidla více tzv. item non-response, tj. chybějících odpovědí na konkrétní otázku. Abychom mohli ověřit vliv snížené motivace či kompetence respondentů odpovídat, konstruovali jsme indexové proměnné, sčítající odpovědi neví v klíčových bateriích. Kromě výše uvedené baterie na reflexi násilí to byly dvě baterie položek v závěrečné tematické části (tedy za základním filtrem). Šlo o polaritní profil⁷ (PP3) tvořený 10 položkami, a dále o blok postojových otázek (PP4).

PP3 „V našem výzkumu jsme se několikrát dotkli témat násilí a sexu. Spojení obojího dohromady nemusí znamenat nějaké nezákonné počínání, často jde o aktivity zcela dobrovolné, vycházející z dohody účastníků. Je možné, že jste se setkal se zkratkou BDSM, která označuje sexuální a erotické aktivity zahrnující dominanci, submisivitu, sadismus, masochismus, svazování (bondage). Může se jednat také o hry pán - otrok, pán - pes, policista - zadržený apod., nebo o používání pomůcek jako jsou pouta, bič, provazy, roubíky a další. Veškeré aktivity mezi partnery jsou dobrovolné a odsouhlasené. Jaké pocity ve Vás tato zkratka a to, co vyjadřuje, vyvolává:“

⁷ Jde o variaci klasické techniky sémantického diferenciálu, v níž jsme netrvali za všech okolností na striktní polaritě jednotlivých škál a na jejich ukotvení adjektivy: šlo nám spíše o heuristiku, o kvalitu pocitů či asociací s tím, že případná rekonstrukce a kvantifikace celkového postoje by určitě nestála na všech položkách této baterie.

NEVÍ = 9		
ZVĚDAVOST	1 2 3 4 5 6 7	NEZÁJEM 9
ZVRHLOST	1 2 3 4 5 6 7	DŮVĚRA 9
ZNECHUCENÍ	1 2 3 4 5 6 7	SYMPATIE 9

PP4 „Jaký je Váš postoj, co si myslíte o následujících jevech či situacích?“

CHÁPETE A PODPORUJETE (1)	VADÍ VÁM TO (4)
NEVADÍ TO (2)	MĚLO BY SE ZAKÁZAT (5)
JE VÁM JEDNO (3)	NEVÍ (9)

a) Filmy a knihy s BDSM tematikou jsou běžně dostupné a popularizované.	1 2 3 4 5 9
b) Jsou páry, které tyto aktivity provozují pouze v soukromí a ve vzájemné shodě.	1 2 3 4 5 9
c) Cizí osoby provozující tyto aktivity v rámci klubů, které nejsou běžně dostupné.	1 2 3 4 5 9

Baterie PP4 obsahovala 7 položek, takže maximální hodnota indexu vyhýbání se odpovědi byla 7 (respondent nevyjádřil názor v žádné z otázek).

Zájem o citlivé téma a jeho podmíněnost

Úvodní konstatování o ochotě dvou třetin dotázaných pokračovat v závěru rozhovoru blokem otázek na BDSM můžeme doplnit konstatováním, že se nepodařilo prokázat souvislost s tím, zda dotyčný/-á žije nebo nežije s partnerem. Neochota žen pokračovat byla jen nepatrně vyšší (35 %, muži 31 %). Výraznější rozdíly ovšem zjišťujeme v třídění podle rodinného stavu (tab. 1). Do výsledku se přitom zřejmě promítá i věk, i když mezi jednotlivými kategoriemi nejsou zásadní rozdíly. Pouze u nejstarší kategorie klesá ochota k vyplnění této části na polovinu.

Tabulka 1. Ochota pokračovat podle rodinného stavu.

	Ochota pokračovat v dotazníku na blok otázek BDSM		CELKEM
	ANO	NE	
svobodný, svobodná	74,7%	25,3%	100,0%
ženatý, vdaná (+ registrované partnerství)	64,0%	36,0%	100,0%
rozvedený, rozvedená	72,4%	27,6%	100,0%
vdovec, vdova	54,2%	45,8%	100,0%
CELKEM	67,4%	32,6%	100,0%

Pozn.: $p < 0.01$, Cramerovo $V = 0,138$

Celkově potom můžeme shrnout, u kterých kategorií se vlastně projevuje neochota pokračovat (%) jako jistý indikátor citlivosti tématu:

- Osoby nad 65 let věku 51 %
- Velké vesnice (subjektivní hodnocení) 42 %
- Obce kategorie 5-15 tis. obyvatel 42 %
- Vyučení 39 %
- Katolíci 38 %

Rozhodně nejde o rozdíly velké nebo reprezentující nějaké obecnější tendence. Naopak u celé řady dalších proměnných nebyly nalezeny rozdíly splňující kritérium statistické signifikance. Šlo například o frekvenci sledování televize. Zajímavou příležitost poskytly i na jiném místě dotazníku položené otázky na preference ve sféře interpersonálních vztahů, kde šlo explicitně o dominanci v kolektivu, v partnerském vztahu i v sexu. Žádná z těchto položek ovšem s ochotou pokračovat v rozhovoru neko-relovala.

V tabulce 2 uvádíme souvislosti s vybranými postoji, které by mohly naznačovat sklony k nekonformnímu chování. Ani zde však rozdíly nejsou příliš velké a lze je přičítat spíše vyšší míře liberalismu u některých respondentů. Při zkoumání vztahu ochoty pokračovat k dalším vlastnostem jedinců jsme mohli využít faktorové skóry (zde neprezentujeme), získané analýzou vstupní pasáže dotazníku zaměřené na vybrané osobnostní charakteristiky. Výsledky však rovněž nebyly příliš přesvědčivé: vyšší míru ochoty pokračovat měli lidé energičtí, věří a spolehliví, a také ti se sklonem k riziku a méně kompliantní (rozdíl průměrů signifikantní na hladině 0,05). To zcela odpovídá údajům o postojích (tab. 2), kde zájem o téma projevují lidé tolerantnější k deviaci (byť relativně „drobné“) nebo k prostituci. Naopak pro toleranci násilí to již neplatí (což jenom potvrzuje tezi, že lidé konsensuální praktiky za násilí víceméně nepovažují).

Tabulka 2. Vazba ochoty pokračovat na vybrané postoje (škála 1 – 7, průměry).

Ochota pokračovat v dotazníku na blok BDSM	Přijatelnost – kouření marihuany, nabízení dalším lidem zadarmo	Přijatelnost – nelegální kopírování počítačových programů, CD	Přijatelnost – manželské konflikty, kde dochází násilí	Přijatelnost – časté tvrdší fyzické tresty dětí od jejich rodičů	Přijatelnost – prostituce, placený sex
ANO	3,05	4,07	2,10	2,31	3,46
NE	2,74	3,71	2,22	2,36	2,97
Celkem	2,95	3,96	2,14	2,33	3,31
<i>p (signifikance)</i>	,02	,00	NS	NS	,00

Tabulka 3. Ochota pokračovat podle postoje k tématu.

		Ochota pokračovat v dotazníku na blok otázek BDSM		CELKEM
		ANO	NE	
Jsou násilím dobrovolné sexuální praktiky jako svazování, bití	rozhodně ano	48,2%	51,8%	100,0%
	spíše ano	62,2%	37,8%	100,0%
	spíše ne	67,6%	32,4%	100,0%
	rozhodně ne	75,9%	24,1%	100,0%
CELKEM		68,8%	31,2%	100,0%

Pozn.: $p < 0.01$, Cramerovo $V = 0,158$

Konsensuálně provozované násilné praktiky v sexu česká veřejnost většinově za násilí skutečně nepovažuje (71 % z celku). Mohli jsme ovšem očekávat, že ochota mluvit o tématu bude nižší u jedinců,

kteří BDSM za násilí považují. To se potvrdilo. Je ale třeba dodat, že skupina odpovídající rozhodně ano zahrnuje jen 6 % vzorku. Přitom i v této kategorii se našlo dost jedinců ochotných v rozhovoru pokračovat (tab. 3).

Do logistické regrese, která měla zachytit prediktory odmítnutí citlivého tématu, jsme na základě analýzy souvislostí zařadili dva nejvýraznější psychologické faktory i indikátor postoje ke konsensuálnímu násilnému sexu (dichotomizovaný do podoby Je / Není to násilí). Výsledek nemůžeme považovat za nějak silný, Nagelkerkeho R² dosahuje 8 %. Celkově tedy ochota pokračovat v tématu není výrazněji podmíněna ani faktory sociálního postavení, ani individuálními charakteristikami respondenta (při vědomí toho, že jsme neprováděli žádnou systematickou diagnózu osobnosti). Větší ochota ke kooperaci je spojena se sklonem k rizikovému chování. Jistou rezervovanost snad lze očekávat u lidí považujících BDSM za násilí, protože tento názor pravděpodobně koreluje s normativním stanoviskem. U lidí staršího věku se efekt po kontrole dalších proměnných snížil. U větší části nekooperujících však zřejmě šlo o efekty únavy z dotazování, ztráty motivace, což se s ohledem na délku a celkovou náročnost omnibusového šetření jeví jako velmi přijatelné vysvětlení.

Tabulka 4. Prediktory neochoty odpovídat na téma BDSM (logistická regrese).

	B	S.E.	Wald	df	Sig.	Exp(B)
Ženy	,182	,159	1,303	1	,254	1,199
Věk: 18 - 24 (ref.)			16,799	5	,005	
• 25 - 34	-,451	,317	2,028	1	,154	,637
• 35 - 44	-,221	,340	,421	1	,516	,802
• 45 - 54	-,446	,364	1,501	1	,221	,640
• 55 - 64	-,109	,364	,090	1	,765	,897
• 65 a více	,513	,370	1,927	1	,165	1,670
Svobodní (ref.)			4,764	3	,190	
• ženatí	,417	,242	2,977	1	,084	1,517
• rozvedení	,045	,314	,020	1	,886	1,046
• ovdovělí	,229	,362	,400	1	,527	1,257
BDSM je násilí	,481	,192	6,262	1	,012	1,617
Společenský	-,120	,098	1,491	1	,222	,887
Riskující	-,184	,089	4,242	1	,039	,832
<i>Konstanta</i>	<i>-1,069</i>	<i>,251</i>	<i>18,130</i>	<i>1</i>	<i>,000</i>	<i>,343</i>

Ochota odpovídat ve vztahu k vyhnutí se odpovědím

Citlivost tématu nejlépe reprezentuje blok otázek na to, zda jednotlivé jevy vnímá respondent jako násilí. Předkládali jsme jej v první polovině rozhovoru. Počet odpovědí typu „nevím“ jsme shrnuli do jednoduchého indexu, který jsme dodatečně rekatégorizovali, poněvadž skupina lidí, kteří se v dané baterii úplně odmítli vyjádřit (resp. vyhnuli se odpovědi), byla velmi malá.

Tabulka 5. Míra vyhnutí se odpovědím ve vztahu k ochotě odpovídat na blok BDSM (%).

Baterie na vnímání násilí (počet „nevím“)	Pokračovali	Nepokračovali	CELKEM
0	82	79	81,0
1	12	12	12,0
2	4	6	4,3
3	2	3	2,0
4 až 6	1	1	,7

Zdroj: ISRD-3 a Rozvojový program OSN.

Vzápětí se ukázalo (tab. 5), že tato tendence vyhýbat se odpovědi na citlivé otázky není spojena s pozdější ochotou pokračovat v rozhovoru na téma BDSM. Rozhodnutí tento blok vynechat tedy pravděpodobně nevycházelo z obecnější neochoty odpovídat, ale z důvodů jiných (téma, časová zátěž, apod.).

Zajímalo nás také, zda rozhodnutí pokračovat blokem BDSM nezvýší index vyhýbání se odpovědí u otázek PP3 (polaritní profil, 10 položek) a PP4 (likertovské postojové škály). V obou těchto bateriích se podíl respondentů odpovídajících na všechny položky bez využití odpovědi nevím snížil: u polaritních škál na 72 %, u postojových otázek na BDSM na 66 %. Pokud v prvním případě považujeme za skupinu vyhýbajících se respondentů všechny, kteří získali skóre 7 až 10, činí jejich podíl 3 %. Jestliže v druhém případě určíme jako extrémní skupinu respondenty s hodnotami 6 a 7 (škála měla 7 položek), dosáhne podíl 4 %. Platí tedy, že blok následující za filtrem je zřejmě pro respondenty náročnější, nicméně skupina respondentů, která často využívala odpověď nevím, reprezentuje zhruba 4 %.

Je možné, že u této nevelké skupiny byla ochota pokračovat podmíněna jistou mírou zvědavosti, která mohla být poté konfrontována s kritériem vlastní kompetence. Celkově ovšem převažuje tendence vyplnit celý blok citlivých otázek, pokud se respondent k tomu jednou odhodlal. Můžeme se domnívat, že právě nabídnutá možnost volby podpořila tendenci nevyhýbat se odpovědím.

Abychom se vyhnuli subjektivním pohledům na citlivost otázek, zkusili jsme porovnat údaje z této části s jinými bateriemi. Byly umístěné v různých částech dotazníku a zaměřovaly se na odlišná témata; mohou tak reprezentovat jakousi průměrnou tendenci k volbě odpovědi nevím (navíc stupnice odpovědi byly velmi podobné). Aby bylo srovnání korektní, u každé baterie počítáme index z šesti položek (u obsáhlejších baterií vybíráme prvních šest). V dotazníku byly rozmístěny v tomto pořadí:

1. Baterie sebehodnocení v oblasti charakteristik osobnosti
2. Blok otázek na zneklidnění současnými problémy společnosti
3. Výše popsany blok otázek na vnímání násilí (obsahující názory na konsenzuální sex i na znásilnění v partnerském vztahu)
4. Baterie postojových otázek k problematice kouření
5. Polaritní profil bloku BDSM
6. Postojové otázky k BDSM

V tabulce 6 uvádíme průměrný počet odpovědí nevím (v rozmezí od 0 do 6). Protože jde ale o nízké hodnoty vzhledem k šikmé distribuci rozložení indexu, připojujeme procentní údaje charakterizující tendenci nevyhýbat se odpovědi.

Tabulka 6. Sumační index vyhnutí se odpovědi u vybraných bloků otázek.

		Osobnostní charakteris- tiky	Společ- enské problémy	Vnímání násilí	Postoje ke kouření	Sémantický diferenciál	Postoje BDSM
N	Valid	956	956	956	956	644	644
	Missing	0	0	0	0	312	312
Průměr (0 až 6)		,12	,08	,30	,23	,51	,51
Počet "neví"	0	91,2	93,5	81,0	85,9	74,1	74,1
(%)	1	7,2	4,9	12,0	9,2	14,4	14,4
	2	,5	1,5	4,3	3,0	6,1	6,1

Ze srovnání vyplývá, že lidé bez problémů reagovali na dotazy o aktuálních problémech společnosti i na položky žádající sebehodnocení. Postoje ke kouření už se jeví jako náročnější, ale od reflexe násilí se již výrazněji neodlišují. Počítáme-li s rostoucí únavou dotázaných, nejde o nějak problematický výsledek. Některé položky mohly být prostě náročné na editaci stanoviska. Obě baterie za filtrem jsou v tomto světle ještě o něco obtížnější, na druhé straně pořád platí, že 90 % dotázaných si nanejvýš jednou pomohlo odpovědí „nevím“.

Tyto skutečnosti by mohly svědčit o tom, že data z volitelné části dotazníku bude možno použít pro další analýzy.⁸ Není na nich patrné vychýlení z hlediska sociální skladby respondentů a neprojevuje se výraznější tendence k vyhýbání se odpovědi. Pokud bychom mohli předpokládat, že klíčový filtr není výrazněji zatížen postojem ve smyslu apriorního odporu k tématu (provedená analýza naznačuje pouze dílčí souvislost s názorem) a že důvody odmítnutí pokračovat jsou různorodé, měla by získaná data o postojích k BDSM problematice vcelku solidní výpovědní hodnotu. Celkově jsme nezaznamenali signály nadměrné citlivosti tématu, bereme-li v úvahu, že s mnohými dotazy se respondenti setkali zřejmě poprvé v životě a že už sama konstrukce vlastního postoje mohla být pro některé z nich obtížnější.

Závěr

Téma BDSM se již zakomponovalo do veřejného diskurzu natolik, že se k němu respondenti ve výzkumech veřejného mínění dokážou vyjádřit. Otázkou zůstává, nakolik se již projevuje jistá legitimizace tématu v české společnosti, anebo zda jde jen o jakousi obecnou otevřenost lidí nebo o atraktivitu záležitostí spojených se sexualitou. V každém případě se zkoumaná oblast – s ohledem na podané důkazy o značné ochotě veřejnosti se k ní vyjadřovat – neukazuje jako příliš citlivý námět. Třebaže se k němu ochotněji staví lidé celkově liberálnější ve vztahu k normám, má ochota odpovídat vcelku univerzální charakter a zasahuje všechny skupiny občanů. To dává výzkumníkům solidní šanci pokusit se v dalších šetřeních o hlubší zkoumání problematiky z multioborového hlediska i na území České republiky, a stavět tak na základech položených až dosud převážně v zahraničí.

⁸ Samozřejmě platí, že to bude vyžadovat značnou obezřetnost. Nemáme totiž k dispozici ani přímé indikace postoje, ani údaje o vlastní zkušenosti respondenta, které by mohly naše závěry podpořit.

LUCIE ŠPRÁCHALOVÁ je doktorandkou na Katedře sociologie FF UK a asistentkou na Univerzitě Hradec Králové, kde se věnuje sociologii, filozofii a etice. Její hlavní výzkumný zájem představuje sociologie sexuality. Zaměřuje se na zkoumání BDSM subkultury a postojů veřejnosti k tomuto typu sexuálního chování. Podílí se též na výzkumech mládeže.

JIŘÍ BURIÁNEK přednáší na Katedře sociologie FF UK metodologii a kriminologii. Své výzkumné aktivity a publikace zaměřuje v posledních letech především na témata partnerského násilí nebo delikvence mládeže. Věnoval se rovněž výzkumům veřejnosti ve vztahu k pocitu bezpečí nebo ke korupci a podílel se i na analýzách v oblasti vězeňství.

Literatura

- Barnett, J. (1998). Sensitive Questions and Response Effects: An Evaluation. *Journal of Managerial Psychology*, 13(1/2), 63–76.
- Buriánek, J. (2018). Legitimita násilí a partnerské vztahy (padla facka ... v ložnici). In: F. Ščerba (Ed), *Kriminologické dny 2018. Sborník z VI. ročníku mezinárodní konference Kriminologické dny pořádaný ve dnech 18.–19. 1. 2018 Českou kriminologickou společností ve spolupráci s Právnickou fakultou Univerzity Palackého v Olomouci. 1. vydání* (pp. 43–52). Olomouc: Iuridicum Olomoucense, o.p.s.
- Buriánek, J., & Špráchalová, L. (2018). Rape and violent sex: two forms of legitimacy or one cultural paradigm in Czech society? In: E. Plywaczewski, E. M. Guzik-Makaruk (Eds), *Current problems of the Penal Law and Criminology*, University Bialystok (v tisku).
- Groves, R. M. (2004). *Survey Errors and Survey Costs*. Chichester, England: John Wiley and Sons.
- Hanna, C. (2001). Sex is not a sport: Consent and violence in criminal law. *Boston College Law Review*, 42(2), 239–290.
- Harviainen, J. T. (2011). Sadoomasochist Role-Playing as Live-Action Role-Playing: A Trait-Descriptive Analysis. *International Journal of Role-Playing*, 2, 59–70.
- Holt, K. (2016). Blacklisted: Boundaries, Violations, and Retaliatory Behavior in the BDSM Community. *Deviant Behavior*, 37(8), 917–930.
- Chylíková, J. (2011). Úvod do problematiky výzkumu citlivých témat ve výběrových šetřeních. *Data a výzkum*, 5(2), 185–203.
- Johnson, M. P. (2008). *A typology of domestic violence*. Lebanon: Northeastern University Press.
- Jozífková E. (2013). Sadoomasochistický sex: rozdíl mezi „zdravým“ BDSM a násilím v sexu a v partnerském vztahu. *Sexuológia*, 13(2), 29–34.
- Pa, M. (2001). Beyond the Pleasure Principle: The Criminalization of Consensual Sadoomasochistic Sex. *Texas Journal of Women & the Law*, 11(1), 51–92.
- Paulhus, D. L. (2002). Socially Desirable Responding: The Evolution of a Construct. In: H. I. Braun, D. N. Jackson, D. E. Wiley (Eds), *The Role of Constructs in Psychological and Educational Measurement* (pp. 49–69). Mahwah NJ: Erlbaum.

- Paulhus, D. L., & Reid, D. B. (1991). Enhancement and Denial in Socially Desirable Responding. *Journal of Personality and Social Psychology*, 60(2), 307–317.
- Pikálková, S., Podaná, Z., & Buriánek, J. (2015). *Ženy jako oběti partnerského násilí: Sociologická perspektiva*. Praha: Sociologické nakladatelství SLON.
- Pitagora, D. (2016). Intimate partner violence in sadomasochistic relationships. *Sexual and Relationship Therapy*, 31(1), 95–108.
- Rasinski, K. A., Willis, G. B., Baldwin, A. K., Yeh, W. & Lee, L. (1999). Methods of Data Collection, Perceptions of Risks and Losses and Motivation to Give Truthful Answers to Sensitive Survey Questions. *Applied Cognitive Psychology*, 13(5), 465–484.
- Ševčík, D., & Špatenková, N. (2011). *Domácí násilí: kontext, dynamika a intervence*. Praha: Portál.
- Tourangeau, R., Rips, L. J., & Rasinski, K. (2000). *The Psychology of Survey Response*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Tourangeau, R., & Yan, T. (2007). Sensitive Questions in Surveys. *Psychological Bulletin*, 133(5), 859–883.
- Van Meter, K. M. (2000). Sensitive Topics – Sensitive Questions: Overview of the Sociological Research Literature. *Bulletin de Méthodologie Sociologique*, 68: 59–78.
- Vinopal, J. (2008). *Kognitivní přístupy v metodologii výzkumných šetření: Metoda okamžité validizace*. Praha: Sociologický ústav AV ČR, v.v.i.
- Vinopal, J. (2009a). Kognitivní aspekty sledování citlivých témat v rámci bezpečnostního výzkumu. *Acta Universitatis Carolinae, Philosophica et Historica – Studia sociologica XV*, 1, 113–133.
- Vinopal, J. (2009b). Situace standardizovaného dotazování z hlediska kognitivních přístupů. *Sociologický časopis*, 45(2), 397–420.
- Weiss, M. D. (2006). Mainstreaming kink: the politics of BDSM representation in U.S. popular media. *Journal of Homosexuality*, 50(2-3), 103–130.
- Williams, D. J., Thomas, J. N., Prior, E. E., & Christensen, M. C. (2014). From “SSC” and RACK” to the “4Cs”: Introducing a new framework for negotiating BDSM Participation. *Electronic Journal of Human Sexuality*, 17, 1–10. Dostupné na: https://www.researchgate.net/profile/Jeremy_Thomas6/publication/271854517_From_SSC_and_RACK_to_the_4Cs_Introducing_a_New_Framework_for_Negotiating_BDSM_Participation/links/54d583df0cf246475807b8ff/From-SSC-and-RACK-to-the-4Cs-Introducing-a-New-Framework-for-Negotiating-BDSM-Participation.pdf